

SAXIYLIK KONSEPTINING LINGVOAKSIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Tuxtayev Sirojiddin Toshpulatovich

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti f.f.d., PhD**e-mail: tuxtayev.s.t@gmail.com**tel: +998900008878*

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi “saxiylik” konseptining lingvoaksiologik xususiyatlari, uning leksik-semantik tarkibi hamda paremiologik birliklarda voqelanishi tahlil qilinadi. Saxiylikning umuminsoniy axloqiy qadriyat sifatidagi mazmuni bilan bir qatorda, turli lingvomadaniyatlarda uning milliy-madaniy talqini ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda saxiylik va unga qarama-qarshi bo‘lgan baxillik, ochko‘zlik tushunchalarining aksiologik munosabati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: paremiya, paremiologiya, konsept, saxiylik, lingvoaksiologiya, qadriyat, aksiologik baho, baxillik, ochko‘zlik.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini xalqning milliy-madaniy va axloqiy qadriyatlari bilan bog‘liq holda tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, paremiologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy me‘yorlari va qadriyatlarini ixcham hamda obrazli shaklda ifodalashi bilan muhim lingvomadaniy manba hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, “saxiylik” konseptining paremiyalarda ifodalanishini lingvoaksiologik jihatdan o‘rganish xalqning qadriyatlar tizimini aniqlash imkonini beradi.

“Paremiya” termini maqol, matal, hikmatli so‘z va boshqa barqaror, umumlashgan mazmunga ega bo‘lgan til birliklarini ifodalash uchun qo‘llanadi. Paremiologik birliklar nafaqat muayyan voqea-hodisani ifodalaydi, balki unda inson xulq-atvoriga nisbatan baho ham mavjud bo‘ladi. Shu sababli paremiyalar aksiologik mazmunni tadqiq etish uchun muhim material vazifasini bajaradi. Aksiologiya dastlab falsafiy yo‘nalish sifatida shakllangan bo‘lsa, keyinchalik tilshunoslikka kirib kelib, til orqali qadriyatlarining ifodalanishini o‘rganuvchi lingvoaksiologik yo‘nalishning rivojlanishiga asos bo‘ldi. A.A. Ivin, N.D. Arutyunova, E.M. Volf, S.G. Pavlov, E.F. Serebryannikova va A.N. Baranov kabi olimlarning tadqiqotlarida til birliklarining baholovchi, semantik va pragmatik xususiyatlari yoritilgan.

“Saxiylik” konseptining lingvoaksiologik mohiyatini aniqlashda uning leksik ma’nosini tahlil qilish muhimdir. Rus tilidagi “щедрость” leksemasi boshqalarga o‘z narsasini ayamagan holda berishga tayyorlikni ifodalaydi. O‘zbek tilidagi “saxiy” leksemasi esa berishga moyil, xayr-ehson qilishni yoqtiradigan, dili keng inson obrazini anglatadi. Demak, ushbu birliklarning semantik tarkibida “berish”, “boshqalarga naf keltirish”, “yordam berishga tayyorlik”, “qalb kengligi” kabi asosiy semalar mavjud.

Saxiylikning aksiologik mazmuni, ayniqsa, uning antonimik munosabatlari orqali yaqqol namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlarda “saxiylik – baxillik” hamda “saxiylik – ochko‘zlik” qarama-qarshiliklari muhim lingvomadaniy oppozitsiya sifatida qayd etilgan. V.I. Karasikning

qarashlarida saxiylik va baxillik o'rtasidagi munosabat muayyan "me'yor" tushunchasi bilan bog'lanadi. Haddan tashqari saxiylik isrofgarchilikka, saxiylikning yetishmasligi esa baxillikka olib kelishi mumkin. Shu jihatdan saxiylikning ijobiy bahosi uning oqilonalik bilan uyg'unligida namoyon bo'ladi.

Paremiologik materiallar saxiylikning boshqa axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligini ham ko'rsatadi. Xususan, saxiylik mehmondo'stlik, mehr-shafqat, oliyjanoblik, beg'araz yordam va insonparvarlik kabi tushunchalar bilan bir semantik maydonni tashkil etadi. Rus paremiyalarida saxiylik ko'pincha "keng qalb", "ochiq qo'l", mehmonni hurmat qilish va dasturxon yozish kabi obrazlar orqali ifodalanadi.

Saxiylikning aksiologik mazmuni boshqa lingvomadaniyatlarda ham turli shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, rus va ingliz tillaridagi materiallarni qiyoslashda saxiylikning umumiy ijobiy bahosiga qaramay, uning mazmuniy urg'ularida farqlar kuzatiladi. Rus madaniyatida saxiylik ko'proq ma'naviy boylik, samimiyat, keng qalblilik va mehmondo'stlik bilan bog'liq bo'lsa, ingliz madaniyatida saxiylik adolat, oqilonalik va moliyaviy mas'uliyat bilan uyg'unlashadi.

Arab paremiyalarida esa saxiylik mehmondo'stlik va oziq-ovqat bilan bog'liq obrazlarda faol namoyon bo'ladi. Bu holat saxiylikning nafaqat moddiy yordam, balki mehmonni hurmat qilish va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash vositasi sifatidagi mohiyatini ko'rsatadi.

Rus va xitoy tillaridagi paremiologik birliklarni qiyoslash ham saxiylikning ikki madaniyatda ijobiy qadriyat sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Biroq xitoy lingvomadaniyatida saxiylik ko'proq ijtimoiy uyg'unlik, ezgulik va o'zaro munosabatlar bilan bog'liq holda ifodalanadi. Bu esa umumiy axloqiy qadriyatning turli milliy-madaniy vositalar orqali konseptuallashishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, "saxiylik" konsepti paremiyalarda murakkab aksiologik tuzilishga ega. Uning markazida boshqalarga yordam berish, berishga tayyorlik, mehmondo'stlik va oliyjanoblik kabi ijobiy semalar joylashadi. Shu bilan birga, uning semantik chegaralari baxillik, ochko'zlik va isrofgarchilik kabi salbiy tushunchalar bilan belgilanadi. Demak, paremiologik birliklar saxiylikni shunchaki shaxsiy fazilat sifatida emas, balki jamiyat tomonidan ma'qullangan axloqiy qadriyat sifatida namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ивин А.А. Аксиология: структура и функции ценностного сознания. – Москва: Гардарики, 2001.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Языки славянской культуры, 2003.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – Москва: Наука, 2005.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.

5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – Москва: Азбуковник, 2006.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. 4. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.
7. Карачина О.Е. Отражение экономического сознания русских и англичан в концептах жадность и щедрость // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2014. – №1.